Een boek vol grote lijnen

Dante Germino

Recensie van: Govert J. Buijs (1998) *Tussen God en duivel. Totalitarisme, politiek en trancendentie bij Eric Voegelin*. Amsterdam, Boom.

Eric Voegelin (1901-1985) werd geboren in Duitsland en woonde in Wenen van 1910 tot 1938, toen hij naar de VS emigreerde, waar hij vele jaren aan de Louisiana State University politieke wetenschappen doceerde. In 1958 werd hij de eerste directeur van het Geschwister-Scholl-Institut für Politische Wissenschaft aan de Universiteit van München. Bij zijn pensionering werd hij Senior Fellow aan de Hoover Institution van de Stanford Universiteit, welke positie hij bekleedde tot aan zijn dood. Zijn magnum opus is getiteld *Order and history* (Orde en geschiedenis, 5 delen 1956-1987), waarvan het laatste deel postuum werd uitgegeven. Voegelin wilde met zijn werk een bijdrage leveren aan het herstel van een op filosofie gegrondveste politieke wetenschap, op de wijze van het platonisch-aristoteliaanse *episteme politike*, maar op een basis die de vruchten van moderne opvattingen in de geesteswetenschappen weerspiegelde. Hij hanteerde een veelomvattend begrip van 'het politieke' als het hele scala aan menselijke existentie in historisch perspectief. Ik benadruk 'zou kunnen worden omschreven' in de beknopte omschrijving hierboven, omdat (zoals uit mijn recensie duidelijk zal worden) het naar mijn idee onmogelijk is enige samenvatting van zijn werk te geven die niet uiteindelijk op de een of andere manier een verwrongen beeld oplevert en dat er geen substituut is voor het in extenso lezen van Voegelin zelf.

Tussen God en duivel is de eerste uitgebreide verhandeling in het Nederlands over Eric Voegelins politieke theorie. Hij komt precies op tijd, nu er nieuwe kritische edities van Voegelins werken, inclusief de totnutoe ongepubliceerde *History of political ideas* in snel tempo zowel in het Engels als in het Duits verschijnen. De eerste negentig pagina's van Buijs' boek behandelen (wat hij naar mijn oordeel adequaat beschrijft als) de armoede van de belangrijkste (of zelfs enige) stroming in de politieke theorie, het onvermogen om te gaan met totalitarisme, het verdrinken in een opeenstapeling van irrelevante feiten en de bijna-dood van *grand theory* gevolgd door de opwekking door Voegelin, Leo Strauss, Hannah Arendt en anderen. De rest van het boek concentreert zich op, wat de auteur noemt, de substitutiethese, waarmee bedoeld wordt de bewering dat de politiek de plaats heeft ingenomen van de traditio-

nele religies, als een wereldse versie van hetzelfde met rampzalige gevolgen voor beide. Buijs beschouwt Voegelins vroege boek *Die politische Religionen* (De politieke religies) als paradigmatisch voor deze stelling en wijst op de sporen van wat hij ziet als de evolutie ervan in de rest van Voegelins oevre.

De auteur is diep in Voegelin gedoken en verdient daarvoor alle lof. Er wordt in deze bladzijden een indrukwekkende eruditie tentoongespreid. De gebreken aan het werk zijn niettemin vervelend. Zij komen vooral voort uit de vastbeslotenheid om Voegelin in een intellectueel systeem onder te brengen. Tot op zekere hoogte kan ik Buijs' probleem wel invoelen, namelijk dat men bij het verklaren van Voegelin gedwongen wordt als het ware sluiproutes te nemen, waar hij dit zelf nooit gedaan zou hebben. Het *is* een algemene klacht onder academici dat, terwijl bij voorbeeld Leo Strauss kan worden samengevat in een pagina of twee, dat onmogelijk is bij Eric Voegelin, aangezien Voegelin een fel antisystematische denker was. Buijs kan vindingrijkheid in zijn poging Voegelin samen te vatten niet ontzegd worden, maar slaagt er uiteindelijk na ettelijke honderden pagina's niet in, om de doodeenvoudige reden dat het ondoenlijk is. Zoals Voegelin zelf eens zei: 'Hang me alsjeblieft aan niets op wat ik vroeger geschreven heb, want wetenschap ontwikkelt zich en dingen veranderen.' (Eric Voegelin, *Published essays 1965-1985*. Ellis Sandoz (red.) (1990). Baton Rouge La., LSU Press. p. 95)

Een van de positieve kanten aan het onderhavige werk is dat het ons talrijke uitgebreide citaten van Voegelin biedt, zowel in het Engels als in het Duits. Buijs is niet gezwicht voor de aanvechting om Voegelin grotendeels of helemaal aan de hand van tendentieuze parafraseringen te presenteren. Toch onthult een vluchtige controle van enkele van zijn citaten talrijke onnodige fouten. Ik verwijs naar p. 150, laatste citaat in het Engels, waar het voegwoord 'but' aan het begin van de zin is weggelaten evenals de weglatingstekens in het midden van het citaat; 182, onderste regel, waar zou moeten staan OH I, xi, in plaats van de niet bestaande bladzijde OH i; 251, citaat 11 regels van onderen dat zou moeten beginnen met 'the two experiential forces', hier wordt de betekenis geweld aangedaan door het weglaten van het bepaald lidwoord. Toekomstige uitgaven van het boek zijn erbij gebaat deze en andere citaten langs te gaan met de fijne kam van een vakkundig proeflezer.

Een van Buijs' prestaties is dat hij overtuigend afrekent met enige 'algemeen geldende' verkeerde opvattingen over Voegelin, in de wereld gebracht door mensen die niet de moeite lijken te hebben genomen zich echt in zijn oeuvre te verdiepen, zoals de beschuldiging dat hij 'conservatief' zou zijn of, kwalijker, zelfs een soort 'cryptofascist'. Door uitgebreide verslagen aan te dragen van bepaalde vroegere werken van de hand van Voegelin in het Duits, zoals *Rasse und Staat* en zijn studie van de Amerikaanse *Geist*, zowel als Voegelins lange ontleding in briefvorm van Husserl, helpt Buijs de gangbare indruk de wereld uit dat Voegelin een soort van *maistre redivivus* was. *The new science of politics*, een boek dat om zijn extreme compressie van een enorme materiaalverzameling, gekoppeld aan Voegelins neiging soms wat ongerichte schoten te lossen, is de belangrijkse bron van dit misverstand.

In grote lijnen – en het boek zit vol met grote lijnen – lijkt Buijs hard te willen maken dat Voegelin om al zijn creativiteit en originaliteit geen echte filosoof was maar een denker met een 'a-prioristisch' politiek project. Volgens Buijs heeft Voegelins ervaring van het ternauwernood ontsnappen aan de arrestatie door de nazi's in Wenen na de *Anschluss* een onuitwisbaar stempel gedrukt op zijn bewustzijn, zelfs in die mate dat zijn denken vanaf dat moment erop gericht was het totalitarisme te bestrijden. Op die manier werd Voegelins interpretatie van het christendom, in Buijs' visie, gekleurd door zijn 'politieke' project. Met dit in gedachten kan ik niet precies begrijpen waar Buijs hier bezwaar tegen heeft, behalve dat hij filosofie beschouwt als 'zuiver speculatief'. Zo, alweer aldus Buijs, vinden we bij voorbeeld in Voegelin een politieke interpretatie van de Incarnatie en een verkeerde zienswijze op het Nieuwe Testament als een 'antwoordboek' op al de problemen van de menselijke existentie. En inderdaad wordt Voegelins ontologie verondersteld op de een of andere wijze 'politiek' te zijn. Daar kun je tegenin brengen: 'Nou, Voegelin was een politiek filosoof.' Ondanks zijn vele grote lijnen en recapitulaties vind ik dat Buijs eigenlijk nergens helder uiteenzet wat hij bedoelt met 'politiek' en waarom in Voegelins werk 'totalitarisme, politiek en trancendentie' zo onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Maar weinig proefschriften laten zich lezen als goede boeken, tenzij ze met een breed lezerspubliek in het achterhoofd grondig zijn nagezien. Dit proefschrift, dat van de Vrije Universiteit te Amsterdam zowaar een summa cum laude in de wacht sleepte, vormt geen uitzondering. Er is een overmaat aan uitweidingen en bij tijden is de schrijver te opdringerig in beeld. Hoewel politieke theorie niet bij uitstek schrijvers academische competentie is, gaat hij af en toe wel ongelukkig onderuit op dit vlak, zoals wanneer hij opwerpt: 'Het gaat in Voegelins werk eigenlijk nauwelijks over macht' (268) (Voegelins geschriften over Machiavelli weerleggen deze bewering afdoende.) Als het tot een heruitgave komt, zou hij er goed aan doen eens enkele van de studies over Voegelin door politieke wetenschappers te raadplegen, in het bijzonder die door Juergen Gebhardt (hoogleraar, Erlangen), die vele jaren lang Voegelins doctoraalstudent en zeer kundige assistent was en nu zelf een eminent politiek wetenschapper is. Of hij zou kunnen beginnen met Gebhardts uitstekende essay The vocation of a scholar (De roeping van een geleerde). In: S.A. McKnight en G.L. Price (1997) *International and interdisciplinary perspectives on Eric Voegelin*. Columbia, Missouri. pp. 10-34.

Hoewel politieke wetenschappers van Buijs zouden kunnen leren waar hij de epistomologische en ontologische – een neologisme, toevallig nooit door Voegelin gehanteerd – kwesties onderzoekt, zo zou Buijs aan de andere kant tot de ontdekking kunnen komen dat hij nog het een en ander heeft te leren van politicologen over gebieden in het voegeliniaanse berglandschap dat kennelijk buiten zijn gezichtsveld valt. De auteur vermeldt als één van zijn academische specialismen de theologie van de vroege Reformatie, wat het des te merkwaardiger maakt dat Voegelins ongezouten kritiek op Luther en Calvijn in zowel zijn *History of political ideas* als in zijn *The new science of politics* zelfs niet vermeld wordt. En dat ondanks het

feit dat Buijs om Voegelin zelf mee te analyseren concepten van Luther en Calvijn hanteert! We vernemen van Buijs dat Voegelin voor de Reformatie geen goed woord over had. (404) Gesteld dat dat zo zou zijn (wat in letterlijke zin niet het geval is), dan schreeuwt dat om een verklaring waarom Voegelin, die in naam zijn hele leven luthers is gebleven, tot zulke negatieve bevindingen kwam over zowel Luther als Calvijn. Het ontbreken hiervan resulteert in een grote lacune in het boek.

Ten slotte kan de titel van het hier besproken boek bij de toevallige lezer de valse indruk wekken dat Voegelin werd geobsedeerd door de duivel. In werkelijkheid gebruikte hij bijna nooit het woord duivel, vermoedelijk omdat hij het beschouwde als een folkloristische, antropomorfische (wat bij Buijs in de Engelse passages op pp. 300 en 301 foutief gespeld terechtkomt als 'anthropomorfic') voorstelling van het kwade en demonische in de *metaxy*. Ondanks de onvolkomenheden van het boek bewijst Buijs met het schrijven van een serieuze studie over het gedachtegoed van een van de leidende figuren in het herstel van wat men tegenwoordig geneigd is *grand* of *cosmic* politieke theorie te noemen, de wetenschap uiteindelijk toch een dienst.

Vertaling uit het Engels:
drs. P.A. Meijer